

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФЕНОМЕНУ ФУТБОЛУ ЯК НЕОМІФОЛОГІЧНОГО НАРАТИВУ

С.Ю.Гуцол

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології і педагогіки
Національного технічного університету України
"Київський політехнічний інститут"*

Статтю присвячено аналізу психологічних особливостей феномену футболу як неоміфологічного нарративу культури. Виокремлено та описано базові неоміфологічні атрибуції футбольних (наколофутбольних) нарративів. Проаналізовано роль символізації футболу в сучасній культурі.

Ключові слова: футбол, неоміфологічний нарратив, символ, ритуал, війна.

Сучасна культура тягнє до видовищності. Згідно поглядам Г.Е. Дебора, у суспільствах, що досягли певного рівня розвитку виробництва, все життя проявляється як величезне накопичення спектаклів [8]. Так, завдяки медіасфері, одним із самих значних феноменів нашого часу стає спорт, що, безперечно, є важливим засобом репрезентації держав і націй, свого роду семіотичною мовою, через яку цінності суспільства заявляють про себе. Спорт як соціальний інститут, як діяльність, як перфоманс стрімко поєднує у своїх рядах все нових і нових шанувальників. Під його впливом у соціумі формується складний спектр духовних, моральних, етичних категорій і специфічних соціально-економічних відносин, психологічні аспекти яких на сьогоднішній день є предметом численних досліджень вітчизняних і закордонних учених.

У постмодерністському суспільстві спорт є особливим типом комунікації, що сформувався в результаті реалізації складного комплексу потреб (біологічних, духовних, інформаційних, рекреативних та ін.). Як і всяка комунікація, спорт має свою дискурсивну складову, реалізовану в семіотичному просторі. Дослідження особливостей фіксації й передачі досвіду в спортивному дискурсі, психологічний аналіз його учасників, хронотопу, цінностей і концептів, цілей і стратегій дозволяють виділити спортивний нарратив як особливу оповідальну структуру, що включає ядерну й периферичну (в епоху мас-медіа розмови про спорт стають часом чи не важливіше самих змагань) ситуації спортивного життя. Зокрема, візуальна організація спортивної події, його паралельна й наступна текстуалізація виступають інструментом соціальної переробки інформації, одержання й інтерпретації культурного досвіду особистістю.

У постінформаційному суспільстві осмислення психологічних особливостей формуван-

ня й функціонування спортивних нарративів здобуває особливу актуальність. Дана стаття присвячена аналізу спортивного нарративу на прикладі футболу, за яким на сьогоднішній день закріплений статус «знакового» виду спорту. Предметом нашого дослідження є психологічні особливості сучасного футбольного нарративу, зокрема, його неоміфологічної атрибуції. Метою дослідження є виділення й аналіз психологічних особливостей феномена сучасного футболу як неоміфологічного нарративу культури.

Для досягнення поставленої мети проаналізуємо міфологічні властивості й особливості функціонування футбольного нарративу в сучасному суспільстві. Насамперед, звернемо увагу на ігровий компонент футболу. Класична культурологічна концепція гри заснована на протиставленні світу гри й світу «серйозних справ». Однак, звертаючись до джерел формування ігрового простору, можна виявити, що ігрова діяльність сходиться до сакральної традиції.

Так, у міфі про «героїв-месників» (термінологія Ю.В. Березкіна), що лежить в основі архаїчної частини епосу американських індіанців, боротьба божественних близнюків з антагоністами дозволяється у формі гри в м'яч. Ця стандартна фабула лежить в основі епічної традиції кіче, тотонаків, пополука, тепеуа, тарасків, хопі, кабекар, кубео, уїтото й багатьох інших народів Північної й Південної Америки [3].

Також підкреслимо, що у стародавній культурі американських індіанців гра в м'яч була складовою частиною циклу «обрядів переходу» (ініціаційною, поминальною й «жертвеною» обрядовістю, що втілює ідею смерті й відродження) у першу чергу завдяки тому, що м'яч у ритуалі гри служив втіленням «вільної», очищеної, готової до реінкарнації душі. Гра в м'яч була покликана забезпечити вічний цикл

реінкарнації, тому виявилася пов'язанною з уявленнями про первісну печеру, образ якої служив вираженням ідеї породження й родючості, був семіотично орієнтований на міф про початок [4; 5].

Дійсно, з одного боку, провести однозначну межу між ігровим і ритуальним просторами досить непросто, як і непросто, за свідченням К. Леві-Стросса, відрізнити ляльок, якими грають дівчинки кадівуеу, від подібних фігурок, що дбайливо зберігаються бабусями на самому дні кошиків [12]. Але, з іншого боку, тлумачити зв'язок між грою в м'яч і ритуалом як суцільно генетичний нам також здається не зовсім неправомірним. Безумовно, ігрові елементи вплетені в ритуал, але гра «не виділяється», «не розвертається» з ритуального дійства. Процеси десакралізації культури, безсумнівно, відбилися на долі гри взагалі й у м'яч зокрема, однак, не вони поклали початок її історії, і перетворення священної дії в розвагу або дитячу забаву свідчить не про втрату змісту ігрових елементів, а про його модифікацію.

Зароджуючись із первинних «експериментів» по освоєнню нового, невідомого простору, гра стає формою узгодження традиції й індивідуальності, парадигмою освоєння світу. «Гра відразу ж закріплюється як культурна форма. Один раз зіграна, вона залишається в пам'яті як духовне утворення або духовна цінність, передається іншим і може бути повторена в будь-який час» [15, 28].

Гра неможлива без внутрішньої трансформації граючого суб'єкта, що дозволяє йому увійти в ігровий простір, вона існує на межі спонтанності й порядку, що задається її правилами. «Усяка гра протікає в заздалегідь зазначеному ігровому просторі, матеріальному або уявному (...). Арена, гральний стіл, магічне коло, храм, сцена, кіноекран, судова зала – всі вони, за формою й функцією, суть ігрові простори, тобто відчужена земля, відособлені, відокремлені, освячені території, де мають силу свої особливі правила» [15, 28].

Зародження й становлення наративу як особливої форми фіксації й передачі досвіду обумовили виникнення ігор за правилами (відповідно до цих наративів), і тим самим, відкрили можливість для нескінченної пересимволізації, нескінченного прагнення до їхнього підпорядкування остаточно встановленим правилам. Так, і гра у футбол, безумовно, має безліч своїх попередниць у доіндустріальній народній культурі: *calcio*, гру флорентійської знаті епохи Ренесансу, *kalagut eskimosiv*, російську лапту, японську *ketagari*, швейцарську *Hornussen* [18].

Новоєвропейський ідеал раціональності заклав підставу математизації й естетизації ігрової діяльності, а також появи й розвитку

окремих форм гри: спортивної, навчальної, політичної, театральної, розважальної, комерційної тощо.

Людина граюча проживає переживання, що недоступні в реальній повсякденній діяльності. Під час футбольних матчів з максимальною очевидністю можна спостерігати агональні емоційні сплески змагальних поривів. Як і простір міфу, територія футболу є гіперемоційно насиченою.

«Лементи з арени розносяться далеко навколо. Якщо вона зверху відкрита, то життя, що в ній розігрується, щось повідомляє всьому навколишньому місту» [10, 33], а з розвитком телекомунікацій і Інтернету – усьому світу. Ревіння трибун повідомляє про Подію-Зустріч так, що кожний матч виявляється ситуацією-знаком.

Як звукова форма самоідентифікації колективного голосу футбольних уболівальників у спортивній сакралізації національного духу перевершує хоровий (груповий) спів, традиційно вищу звукову колективну форму організації індивідуальної афектації. У звуковій організації неграючої частини нації (уболівальники, фанати) індивідуальний афект переливається в голосовий потік, квазі-хаотичну форму психологічного взаємного тиску у виробництві колективної екзальтації, своєрідної форми «масового орнаменту», у якості «спонтанного» координуючого фрейму, яким і виступають групові скандування гасел футбольними фанатами [11].

Ми уболіваємо за перемогу, видаючи колективний клич, близький по ревінню до печерного, або колективно «підтискаємо хвост» за програш. У театрі спортивного видовища глядачі за допомогою активного співпереживання й «голосування» як би визначають своїм вибором і траєкторію видовища, і катарсичний результат, і «видужання» у спортивній грі (у драматизації «нації» умова щирого катарсису, очищення – перемога) [13].

У цьому змісті, футбол, безперечно, є одним із замкнених «маскарадних просторів», святковою, видовищною конфігурацією, у яку в сучасній культурі транспонують редуцировані карнавальні форми. Дійсно, загальне джерело футбольного видовища й карнавального дійства не викликає сумнівів (згадаємо, наприклад, карнавальне посоромлення й розвінчання тих що програли).

У зв'язку із цим, підкреслимо, що саме в провідному дійстві карнавалу – обряді увінчання/розвінчання, у якому максимально виражається загальнокарнавальний пафос синтезу статичних опозицій «вертикальних» цінностей з «горизонтальним» часом, М.М. Бахтін бачив прояви універсальної амбівалентності карнавального світосприймання, всі форми

якого динамічно поєднують обидва полюси: верх і низ, народження й смерть, хвалу й лайку, кризи й відновлення та ін. [1; 2].

У цьому контексті, глибоко символічною була поява на полі під час прощального матчу М. Платіні в 1988 р. його маленького сина, що вступив у гру й став як би символічним заступником, спадкоємцем гравця-батька. У цьому незабутньому матчі збірної Франції зі збірною Світу суто карнавальною фігурою був бельгійський воротар Ж.-М. Пфафф, що змінював на протязі поєдинку своє ігрове амплуа на чудову маску карнавального блазня, який забавляв регочучу публіку [16].

Спорту, як і будь-якому неоміфологічному феномену, необхідна певна ієрархія, якийсь сакральний центр, що стягує всі зв'язки, всі комунікації в єдиний конгломерат. У цьому аспекті, жоден вид спорту не може суперничати з футболом, де ієрархічність майже ідеальна, розмірена й цілісна. Як і Олімпійські ігри, футбольний наратив підкоряється чотирирічному циклу. Подібно тому, як у Середньовіччя шукали священний Грааль, у наш час міста й нації за допомогою своїх героїв добувають різні футбольні кубки. Навколо свого сакрального символу – Кубка Світу – футбол зумів створити саму напружену міфологію (в епоху реміфологізації інфляція ідеалів заповнюється новими культурними цінностями).

Так, звичай і традиції, що підкреслюють особливий статус футбольного заходу, знаходять своє вираження у формалізованих обрядах і ритуалах, які, у свою чергу, як елементи культурно-нормативної структури спорту взагалі й футболу зокрема, мають істотне соціальне значення. Наприклад, ритуал відкриття й закриття чемпіонату Європи й Світу з футболу є найважливішою складовою всього футбольного життя нашої планети. Він привертає увагу мільйонів людей в усьому світі, що спостерігають церемонії по телебаченню, і викликає в них шляхетні почуття, покликані зберегти й возвеличити футбольну Ідею. Церемонії нагородження переможців, обрання членів різних футбольних комітетів і навіть розсилання запрошень учасникам конкретних змагань – всі ці ритуали заформалізовані й детально прописані.

Опис міфологічних аспектів футбольного наративу є можливим у термінологічних реаліях різних шкіл і напрямків психологічної науки. Так, представники психоаналітичної традиції артикують футбол як вируючий гейзер Фрейдського конфлікту. Наприклад, В.П. Руднев (на наш погляд, надто тенденційно, вузько й «буквально») пояснює сутність футбольного феномену сублимацією чоловічої сексуальності: нога сприймається як

продовження й символ гетерогенної частини чоловічого тіла, ворота – як знак вульви, м'яч – сперми, забитий гол – як форма оволодіння жінкою [14].

Для досягнення зазначеної в даному дослідженні мети ми вважаємо більш адекватним інтерпретувати гру у футбол у термінах теорії колективного несвідомого як давню агональну боротьбу, в якій змагаються кращі чоловіки своїх племен за право володіння тим, що є безумовно ціннісним (надцінним). У руслі вище сказаного, футбольний клуб несе в собі «спогад» про таємні чоловічі союзи: магістр (президент), капітул (тренери й рада), сержанти (обслуговуючий персонал), воїни (лицарі футбольного м'яча). На наш погляд, футбольна команда найбільш експліцитно представляє колективну «межу», що складається з молодих, здорових тіл, об'єднаних єдиним поривом боротьби за перемогу. Єдине «тіло» команди, енергетично потужне злиття голосів уболівальників, екзальтована ритуалістика нагадують міфологію двобоїв богатирів або лицарів (хустка Прекрасної Дами на спис модифікувався в ритуал підняття державних прапорів).

Скупа чоловіча сльоза переможця, екзальтовані ридання юрби при піднятті прапора та й сама тканина прапора – це образи, які трансформувалися з метафор смерті героя (оплакування й труна, обгорнена державним прапором) в образи торжества й непереможності героя або команди героїв як гомосоціальної «граючої» моделі націй. Більш того, спорт як модус миру (під час відсутності війни) стає в певному значенні паравійськовою (національною й глобальною) практикою «трійки» переможців, що робить конкуренцію між ними більш жорсткішою та проявленою [13].

Безумовно, у футбольному матчі сторона, що програла, не вмирає буквально, однак їй, як і її вболівальникам, дістається символічна «жіночність» переможеного – «хвороба», що не завершилася «очищенням» і «видужанням». А чоловіче «тіло» переможців, у цій термінології, демаркує кордон здорової держави. Паралельно, у міру можливостей, відбувається демонстрація політичної коректності (расової, етнічної) граючого складу на підставі того ж самого взаємозв'язку й солідарності між чоловіками для наступного домінування над іншими чоловіками [19].

Так, опозиція життя/смерть (або «п'ять-нуль») як смислороджуюча опозиція значення «перемоги» у дискурсі війни вимагає біологічної репродукції нації як застави майбутніх перемог. Нація не здатна перебороти «біль Ямайки» і залишається в знаку «нуль», по темний бік видимості цього

необхідного компоненту візуального породження героїчної мужності, тілесного продовження прапора, що піднімається, перемігшою нацією [13].

Таким чином, можна узагальнити, що футбольна гра між суперниками представляє собою сублімацію воєнних дій, перемога в матчі інтерпретується як перемога в битві, а майстерність як сила й героїство гравців-воїнів: дві команди у формах національного розцвічення (чим не солдати?), поле – не паркет, не лінолеум, а саме земля й трава (чим не плацдарм?).

Футбольна команда, що захищає рубежі Батьківщини, була у свій час символом революційного єднання (згадаємо легендарні матчі радянських футболістів проти збірної команди басків). Знаменитий матч у блокадному Ленінграді й розстріл київського «Динамо» у Бабиному Яру після перемоги над німецькою футбольною командою перетворилися в народні легенди.

Аналізуючи зміст символізації футбольного змагання як битви, на наш погляд, насамперед, необхідно виділити:

- символічні ролі гравців – захисники, нападники (у матчах присутні досить складні структури побудови різних опорних ліній), статус тренера як полководця, особлива роль воротаря (*«агов, воротар, готуйся до бою: вартовим ти поставлений біля воріт...»*) тощо;
- важливі символічні властивості кордонів (бойовища, свого поля, і статус сакрального об'єкта (воріт із сіткою), що повинен бути збережений від супротивника максимально повно);
- правила, що нагадують про військову доблесть чесного двобою;
- судді, з їхнім «божественним» правом безпомилкового й остаточного рішення та ін.

Ми вважаємо, що саме завдяки цим символічним аспектам, футбольне змагання допомагає глядачеві привласнювати перемогу команди своєї країни (міста, району). Однак варто підкреслити, що символічна футбольна війна аж ніяк не скасовує (не підмінює) війни реальної: фанатські війни стають невід'ємною складовою футбольного та навколофутбольного нарративу.

У футболі боротьба приймає часом не просто видовищний, але й кривавий відтінок, як боротьба глadiatorів у Древньому Римі (не випадково багато футболістів називають себе саме глadiatorами). Досить згадати трагічний випадок 18 серпня 2002 р. з воротарем С.Перхуном, який помер від черепно-мозкової травми [7].

Вимога подвигу стає неминуче квазівійськовою, що переводить програвших до рангу, «зрадників Батьківщини». І спортсмени продовжують гинути, мотивовані на перемогу (будь якою ціною); останніми досягненнями науки и техніки: «ідеальними» бутсами спеціальною спортивною амуніцією зі встроєними сенсорами, численними комп'ютерними програмами, що поліпшують якість тренувань, контактними лінзами для футболістів, допомагаючими краще орієнтуватися на полі та краще бачити м'яч; новітньою медичною апаратурою й фармацевтичними препаратами; і всіма іншими доступними, часом, аж ніяк не необразливими засобами.

Так, наприклад, в Іспанії перед матчем збірної Росії в півфіналі чемпіонату Європи 2008 р. випустили ляльку Ігнашевича для ритуалу Вуду [6]. Шанувальники футболу й окультизму всього за 10 євро могли придбати спеціальний набір для здійснення обряду за всіма канонами, до якого входили маленька жертвна лялька футболіста й набір із чотирьох шпильок, які потрібно було в неї встромляти. Виготовлювачі набору запевняють: «Амулет дає 100-відсотковий ефект підтримки Іспанії на Євро-2008. Коли мене, щоб бути чемпіоном!» [9]. Варто додати, що виробник іграшки – фірма Cuatro – разом з лялькою та голками пропонувала також набір прапорів країн-учасниць Євро-2008, які можна переклеювати на ляльку в міру необхідності, що підвищувало універсальність цього набору.

Завершуючи дослідження, підкреслимо, що семантично міфологія футболу не обмежується лише мілітаристською символікою, вона, безумовно, принципово більш об'ємна та містить (експліцитно або імпліцитно) широкий спектр багатопланових архетипичних нашарувань, які, актуалізуючись, нескінченно ваблять і притягують нас.

«Мені здається, що футбол ми любимо (...) щирою, ураженою та терпкою любов'ю. (...) Футбол же залишається прекрасним й недосяжним, як перша любов, як сніг й надії юності. Чи не позначається в нашій всенародній любові до футболу та, ще пушкінсько-лермонтівська мрія про південь, що поєднує всіх мешканців півночі, навіть німця Гете й англійця Байрона? Чи не є тяга до футболу – масовим, демократичним варіантом цього романтичного томління? Ти знаєш край, де зріють лимони, де небо не тьмяніє, де цвіте мигдаль – і де люди парять над блаженними, вічнозеленими едемськими луками, легко перекидаючи один одному круглий, як плід із дерева життя, м'яч?» [17, 31-32].

Отже, в результаті аналізу психологічних особливостей сучасних футбольних (і навколофутбольних) нарративів нами було виділено наступні неоміфологічні атрибуції досліджуваного феномену:

- переважне значення символічних цінностей, актуалізація різних архетипічних складових досвіду, гіпертрофія механізмів символізації (наприклад, футбол як війна), що обумовлюють високий рівень ідентифікаційного потенціалу футбольного нарративу;
- наявність вищого ритуально-міфологічного сценарію (перемогти будь-якою ціною), у слідуванні якому часто полягає «мета й сенс життя»;
- циклічність часу й простору;
- надзвичайно високий рівень фонові емоційної насиченості футбольного нарративу (плюс агональні емоційні

сплески змагального та білязмагального просторів);

- наявність єдиної й загальної системи значень, її самодостатність (високий рівень константності образів);
- наявність вищої «точки зору»;
- транспонування редуцированих карнавальних форм;
- цілісність знакових систем, використання в семиотичних цілях «мови реальності»;
- наявність базових загальнокультурних опозицій: життя/смерть («п'ять-нуль»), свої/чужі, верх/низ (увінчання/розвінчання), дисципліна/спонтанність поведінки, групова ідентичність/індивідуалізм тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бахтин М.М.* Проблемы поэтики Достоевского / М.М.Бахтин. – М.: Советская Россия, 1979. – 320 с.
2. *Бахтин М.М.* Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса / М.М.Бахтин. – М.: Художественная литература, 1990. – 543 с.
3. *Березкин Ю.Е.* Мифология индейцев Америки / Ю.Е.Березкин // Ichon A. La religion des Totonaque de la Sierra. – Paris, 1969. – P. 63-69.
4. *Березкин Ю.Е.* Мифология индейцев Латинской Америки и древнейшие фольклорные провинции (Анализ одного мифологического сюжета) / Ю.Е.Березкин // Фольклор и историческая этнография. – М.: Наука, 1983. – С. 191-216.
5. *Березкин Ю.Е.* Мифы южноамериканских индейцев на сюжет обряда инициации / Ю.Е.Березкин // Фольклор и этнография: У истоков фольклорных сюжетов и образов. – Л.: Просвещение, 1984. – С. 6-15.
6. *В Испании выпустили куклу Игнашевича для ритуала вуду* [Електронний ресурс] – Режим доступу: 26.06.2008: <[http:// www.soccerland.ru/news/47157.html](http://www.soccerland.ru/news/47157.html)>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
7. *Вратарь «ЦСКА» Сергей Перхун умер в НИИ имени Бурденко* [Електронний ресурс] – Режим доступу: 28.08.2001: <[http:// www.newsru.com/sport/28Aug2001/perhun.html](http://www.newsru.com/sport/28Aug2001/perhun.html)>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
8. *Дебор Г.* Общество спектакля / Г.Деборг. – М.: Логос (Радек), 2000. – 184 с.
9. *Евро-2008: Испанцы рассчитывают на магию вуду* [Електронний ресурс] – Режим доступу: 26.06.2008: <[http:// www.marketingone.ru/events/38.htm?print=on](http://www.marketingone.ru/events/38.htm?print=on)>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
10. *Канетти Э.* Масса и власть / Э.Канетти. – М.: «Ad marginem», 1997. – 528 с.
11. Кракауэр З. Орнамент массы / З.Кракауэр // Новое литературное обозрение – 2008. – № 92. – С.69-77.
12. *Леви-Строс К.* Структурная антропология / К.Леви-Строс. – М.: Наука, 1985. – 536 с.
13. *Новикова И.* T/RUS не играет в хоккей, или Как сжечь флаг, когда кончились памятники? / И.Новикова // Сборник статей. Библиотека журнала «Неприкосновенный запас» – М.: Издательство «Новое литературное обозрение», 2002. – С. 327-344.
14. *Руднев В.П.* Метафизика футбола: Исследования по философии текста и патографии / В.П.Руднев. – М.: Аграф, 2001. – 384 с.
15. *Хейзинга Й.* Homo Ludens; Статьи по истории культуры / Й.Хейзинга / Пер., сост. и вступ. ст. Д.В. Сильвестрова; Комментар. Д.Э. Харитоновича. – М.: Прогресс – Традиция, 1997. – 416 с.
16. *Хрусталева С.* Как Дасаев отметил столетие ФИФА. В Лондон на встречу лучших футболистов мира был приглашен наш знаменитый вратарь [Електронний ресурс] – Режим дос-

- тупу: 09.03.2004: <[http:// www.sovsport.ru/gazeta/article-item/146345](http://www.sovsport.ru/gazeta/article-item/146345)>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
17. *Эпштейн М.* Футбол и хоккей // Эпштейн М. Бог деталей. Народная душа и частная жизнь в России на исходе империи. Эссеистика 1977-1988. – 2-ое, доп. изд. – М.: ЛИА Р. Элинина, 1998. – С. 31-36.
 18. *Eisenberg Ch., Lanfranchi P., Mason T., Wahl A.* FIFA 1904–2004. 100 Jahre Weltfußball. – Göttingen: Alte Ziegelei Live, 2004. – S. 7-15.
 19. *Treiman D.J.; Hartmanii H.I.* (eds.) Women, work, and wages: Equal pay for jobs of equal value. – Washington, D.C.: National Academy Press, 1981. – 235 p.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2010 р.